

Fecr Yayınları: 408

ZİYÂD B. EBÎH

(Hayatı - Şahsiyeti - Devlet Adamlığı)

Dr. Melek YILMAZ GÖMBEYAZ

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.

(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak

FCR

Baskı ve Cilt

VADİ GRAFİK TASARIM VE REKLAMCILIK LTD. ŞTİ.

İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1

Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71

Sertifika No: 47479

1. Baskı: Şubat 2021

ISBN: 978-625-7879-49-1

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA

Tel: (0312) 310 08 60 (pbx) - Fax: (0312) 311 47 89

Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

ZİYÂD B. EBÎH

(HAYATI - ŞAHSİYETİ - DEVLET ADAMLIĞI)

Dr. Melek YILMAZ GÖMBEYAZ

Ankara 2021

Dr. Melek YILMAZ GÖMBEYAZ

1979 yılında Kocaeli-Yuvacık'ta doğdu. 2000 yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2005 yılında *Mugîre b. Şu'be (Hayatı-Şahsiyeti-Devlet Adamlığı)* başlıklı teziyle yüksek lisansını; 2015 yılında da *Ziyâd b. Ebih (Hayatı-Şahsiyeti-Devlet Adamlığı)* isimli teziyle doktorasını tamamladı. Akademik dergilerde yayımlanmış makaleleri ile sempozyumlarda sunulmuş tebliğlerinin yanı sıra *Diyanet Aylık Dergi* ve *Derin Tarih* gibi dergilerde de yazıları bulunmaktadır. 2007 yılından bu yana Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Kur'an Kursu Öğreticiliği yapmaktadır. Evli ve iki çocuk annesidir.

ÖN SÖZ

Hız. Peygamber'in vefatıyla sona eren Asr-ı Saâdet'in ardından yeni bir süreç başlamış, Hulefâ-i Râşidîn dönemi denen bu zaman diliminde Müslüman toplum birçok problem ve yeni durumla karşı karşıya kalmıştı. Râşid halifelerin ilki olan Hız. Ebû Bekir döneminde, Hız. Peygamber'in vefatını fırsat bilerek devlet ve toplum bütünlüğünü bozmaya çalışanların faaliyetlerinin bertaraf edilmesinin ardından Hız. Ömer döneminde, bir yandan teşkilatlanma sürecinin olgunlaşması, öte yandan gerçekleştirilen geniş çaplı fütûhât hareketiyle devletin daha kuvvetli bir yapıya kavuşması sağlanmıştı. Hız. Osman döneminin ikinci yarısı ile Hız. Ali'nin hilafeti süreci ise, halifeye başkaldırıların, iç karışıklıkların ön plana çıktığı, bu bağlamda toplumsal bölünme ve cepheleşmelerin beraberinde getirdiği problemlerin etki ve sonuçlarıyla uğraşmakla geçmiş, olaylar, bu iki halifenin şehit edilmesi boyutuna varmıştı. Hız. Ali'nin sağlığında ona karşı yürüttüğü iktidar mücadelesinde sona yaklaşmış olan Muaviye ise, Hız. Ali'nin öldürülmesinin ardından Hız. Hasan'la yaptığı anlaşma sonrası halife olunca yeni bir sürece daha girilmiş, Müslümanlar için Emevîler dönemi başlamıştı. İşte bu tür çalkantılı süreçlerde, Arapların dehâ dedikleri bazı kişilerin ön plana çıkararak olayların gidişatını yönlendirdiği veya belirlediği belirtilir ki, bu isimler kaynaklarda genellikle Muaviye b. Ebî Süfyan, Amr b. el-Âs, Muğîre b. Şu'be ve Ziyâd b. Ebîh olarak gösterilmiştir. Ancak, ifade etmek gerekir ki, çalışmamızın konusu olan Ziyâd b. Ebîh, diğer üç dehâdan farklı olarak, gerek Hız. Osman ve Hız. Ali dönemlerinde gerekse Muaviye döneminde zuhûr eden ve Müslümanların birbiriyle savaşmalarına kadar varan Cemel, Siffin gibi hadiselerden uzak kalmayı tercih etmiş, doğrudan veya dolaylı olarak hiçbir şekilde süreçlere müdahil olmamıştır. Yine diğer üç dehâdan

farklı olarak Ziyad'ın asil bir soy veya güçlü asabiyet bağları olmaksızın, bilakis babası hakkındaki belirsizlikten dolayı zaman zaman tahkir de edilen bir kişi olmasına rağmen, kendi yetenek ve donanımlarıyla adından söz ettirdiğini, Hz. Ömer döneminde başlayan siyasî kariyerini Muaviye döneminde zirveye taşıdığını belirtmek gerekir. Bu bağlamda Ziyad'ın Arapların dâhîleri arasında sayılmasının ötesinde bu yönüyle de merak edilmeye ve araştırılmaya değer bir isim olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Ziyâd gibi önemli bir tarihî şahsiyet hakkında yüksek lisans veya doktora tezi düzeyinde yapılmış olan akademik çalışmaların -tespit edebildiğimiz kadarıyla- bulunmayışı da¹ onun hakkında araştırma yapmaya sevk eden önemli amillerdendir. Bu meyanda çalışmamızdaki amaç, rivayetler doğrultusunda Ziyâd b. Ebîh'in hayatını, şahsiyet ve devlet adamlığını araştırarak doğru bilgilere ulaşmak, bunları muhakeme ve mukayeseye başvurmak suretiyle, dönemin oluşturduğu şartları da dikkate alarak değerlendirmek, böylece birçok yönüyle Ziyâd b. Ebîh'i ve müdahil olduğu hadiseleri ortaya koymaktır.

Bu araştırma, giriş kısmı dışında üç ana bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın kaynakları ve yöntemi şeklinde iki başlıktan müteşekkil olan giriş kısmında öncelikle çalışmamız esnasında istifade ettiğimiz gerek klasik kaynaklar gerekse çağdaş eserler ana hatlarıyla ifade edilmiş, ardından da çalışmamızın metodundan bahsedilmiştir. Çalışmamızın ilk bölümü, "Emevîler Dönemine Kadar Ziyâd b. Ebîh" başlığını taşımakta olup burada Ziyâd b. Ebîh'in soyu, ailesi, doğumu ve çocukluk yıllarından bahsedildikten sonra siyasî hayatının teşekkül ettiği Hulefâ-i Râşidîn dönemindeki görev ve faaliyetleri ele alınmıştır. "Emevîler Döneminde Ziyâd b. Ebîh" başlıklı ikinci bölümde ise Ziyâd'ın adının asıl ön plana çıktığı olayların vuku bulunduğu, Muaviye b. Ebî Süfyan'ın iktidarı bağlamında

¹ Burada yalnızca basılmamış bir çalışma olarak Ahmet Lütfi Kazancı'nın *Ziyâd b. Ebîh* isimli doçentlik takdim tezini zikredebiliriz.

Emevîler Dönemindeki icraatları incelenmiştir. Ziyâd'ın Muaviye tarafından kardeş ilan edilmesi, yankıları, bu hususta yöneltilen eleştiriler, daha sonra Basra ve bağlı bölgelerin yanı sıra Kûfe valiliğine atanması, valiliği süresince takip ettiği idare tarzı, öte yandan yürüttüğü başarılı fetih hareketleri ve Ziyâd b. Ebîh'in vefatı gibi konuların yer aldığı bu kısmın, çalışmamızın en ilgi çekici ve aslı bölümünü teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

Çalışmamızın, “Ziyâd b. Ebîh'in Şahsiyeti ve Devlet Adamlığı” başlıklı üçüncü bölümünde, ilk olarak, rivayetlerin ışığında Ziyâd'ın şahsiyet özellikleri üzerinde durulmuş, ardından devlet adamlığı kısmında onun bir devlet adamı olarak gerçekleştirdiği siyasî, ictimâî, askerî, zirâî, malî, ilmî gibi birçok alanı kapsayan faaliyetlerinden bahsedilmek suretiyle çalışma tamamlanmıştır.

Bu çalışmanın tespit ve takip sürecinde bilgi, görüş ve tavsiyelerini esirgemeyen, hem insanî hem de ilmî cömertliğiyle yol gösteren, problem çözen, kolaylaştıran ve her daim görüşlerine ihtiyaç duyacağımı bildiğim danışman hocam Prof. Dr. Âdem Apak'a, tez izleme jürisinde bulunan ve tecrübelerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Hüseyin Algül ile aynı zamanda tez savunma jürimde bulunarak kıymetli yorum ve eleştirileriyle katkıda bulunan hocalarım Prof. Dr. Adnan Demircan, Doç. Dr. Kenan Ayar, Prof. Dr. Çağfer Karadaş ve Prof. Dr. Ali İhsan Karataş'a; çalışmanın alanında haklı bir şöhreti haiz saygın bir yayınevi olan Fecr Yayınları arasında basılmasını münasip görerek ve süreç içerisinde her türlü desteği sunan sayın yayınevi editörü Hüseyin Nazlıaydın'a; ayrıca sahip olduğum herşeyde karşılıksız emek ve duaları olan rahmetli babam ve canım anneme, varlıklarını arkamda bir güç olarak hissettiğim ablalarım, son olarak bu süreçte ilgi ve desteğiyle her daim yanımda olan ve bana hem anne hem akademisyen olma keyfini yaşatan kıymetli eşim Kadir Gömbeyaz'a ve elbette hayatıma kattıklarını tarif dahi edemeyeceğim canım oğlum Ali'ye ve biricik kızım Ayşe Serra'ya teşekkürü borç bilirim.

*Sahip olduğum herşeyde karşılıksız emek ve duaları olan
rahmetli babam Recep Yılmaz'a ve
canım anneme...*

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	5
KISALTMALAR	15
GİRİŞ	17
A. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	17
B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	20

BİRİNCİ BÖLÜM

EMEVLER DÖNEMİNE KADAR ZİYÂD B. EBÎH	23
I. SOYU	25
A. TAİF	25
B. BENÎ SAKÎF	27
II. AİLESİ	31
III. HAYATI	47
A. DOĞUMU	47
B. ÇOCUKLUK YILLARI	48
IV. HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN DÖNEMİ	49
A. KARİYERİNİN (SİYASÎ HAYATININ) TEŞEKKÜLÜ	49
B. HZ. ÖMER DÖNEMİ	52
1. Tarih Sahnesine Çıkışı: İslâm Fetihleri Süreci	52
2. Mugîre b. Şu'be'nin Valiliği Dönemi	55
3. Ebû Mûsâ'nın Valiliği Dönemi	60
C. HZ. OSMAN DÖNEMİ	68
D. HZ. ALİ DÖNEMİ	70
1. Valilik Öncesi Yürüttüğü Görevler	73
a. Haraç, Beytülmal ve Divan Amirliği	73
b. Kâtiplik ve Vali Vekilliği	74
2. Valiliği	90
a. Fâris-Kirman Valiliğine Tayin Süreci: Fâris İllerinde Huzursuzluk ve Hırrît Hareketi	90
b. Ziyâd'ın Fâris ve Kirman Valisi Oluşu	94
c. Muaviye'nin Ziyâd'ı Kazanma Girişimleri	98
d. Hz. Ali'nin Vefatından Sonra Ziyâd'ın Muaviye'nin Saflarına Katılması (Beyat)	112

İKİNCİ BÖLÜM

EMEVLER DÖNEMİNDE ZİYÂD B. EBÎH -----	125
I. MUAVİYE B. EBÎ SÜFYAN DÖNEMİ	127
A. ZİYÂD B. EBÎH'İN MUAVİYE TARAFINDAN İSTİLHÂKİ	128
1. İstilhâk Hadisesi	129
2. Ziyâd'ın İstilhâkı Hakkında Kullanılan Tabirler	138
3. İstilhâk Bağlamında, Nesep Tespitinin Fıkhî Boyutu	143
4. Gelen Tepkiler ve Eleştiriler Açısından İstilhâk Hadisesi	146
a. Ziyâd'ın Yakınlarından Gelen Eleştiriler	147
b. Ümeyyeoğulları'ndan Gelen Eleştiriler	152
c. Toplum Kesimlerinden Gelen Eleştiriler	157
5. İstilhâk Hakkındaki Eleştiri ve Tartışmalara Dair Değerlendirmeler	164
6. İstilhâka Gösterilen Tepkiler Karşısında Muaviye ve Ziyâd'ın Tutumu	173
7. İstilhâkın Ziyâd'ın Nesebi Hakkındaki İhtilâflara Yansımaları	178
8. Abbasîler Dönemi'nde İstilhâkın Geçersiz Kılınması	180
B- SİYASETTE ZİRVE DÖNEMİ: İRAK VALİLİĞİ	184
1. Basra, Horasan, Sicistan, Hind, Bahreyn ve Umman Valiliklerine Atanması	185
a. Yönetim İlkeleri: Basra Hutbesi ve Ortaya Koyduğu Prensipler	189
b. Valilik Süresince Gerçekleştirdiği İcraatlar: Düzen ve Asayişin Sağlanması	198
c) Yeni Dönem/Yeni Düzen: Bölgenin Şekillenmesi	205
d) Haricîlerle İlişkiler	208
(1) Sehm b. Gâlib ve Yezîd b. Mâlik'in İsyanları	209
(2) Hârîse b. Sahr'ın İsyan Girişimi	212
(3) Kureyb ve Zehhâf Ayaklanması	215
(4) Urve b. Üdeyye'nin Öldürülmesi	225
(5) Muaviye'nin Suikastçisi Burek'in İnfazı	226
e. Hz. Ali Taraftarları ile İlişkiler	227
2. Ziyâd'ın İdaresi Altındaki Diğer Bölgelerde Yaşanan Gelişmeler	230
a. (Horasan, Sicistan, Hind ve Mâverâünnehr Eksenli) Askerî Faaliyetler ve Fetih Hareketleri	230

(1) Hakem b. Amr el-Gifârî Dönemi Fetihleri -----	230
(2) Rebî' b. Ziyâd el-Hârisî Dönemi Fetihleri -----	235
b) Hind/Sind Topraklarındaki Diğer Bazı Gelişmeler	241
3. Kûfe Valiliği -----	242
a) Atanması ve İlk İcraatları -----	242
b) Hz. Ali Taraftarlarıyla İlişkiler ve Döneme Damgasını Vuran Hucr b. Adıyy Hareketi -----	247
c) Haricî Hareketinin Kûfe'deki Durumu -----	275
4. Ziyâd'ın Yokluğunda Kûfe ve Basra -----	277
II- ZİYÂD B. EBÎH'İN VEFATI -----	279

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZİYÂD B. EBÎH'İN ŞAHSİYETİ VE DEVLET ADAMLIĞI -----	295
I- ZİYÂD B. EBÎH'İN ŞAHSİYETİ -----	297
A- DEHÂSİ VE İLERİ GÖRÜŞLÜLÜĞÜ -----	297
B- HİTÂBET, FESAHAT VE BELÂGATİ -----	301
C- KİTÂBETİ -----	306
D- CÖMERTLİĞİ -----	309
E- RİYASET YETENEĞİ VE SEVGİSİ -----	312
II. ZİYÂD B. EBÎH'İN DEVLET ADAMLIĞI -----	316
A- İDARÎ GÖREVLERİ -----	316
1. Kâtiplik -----	316
2. Elçilik -----	318
3. Harac, Beytûlmal ve Divan Amirliği -----	319
4. Danışmanlık -----	320
5. Vali Vekilliği -----	327
6. Valilik -----	329
a) Bazı İdarî Birimlere Katkıları -----	331
(1) Dîvânü'r-Resâil -----	331
(2) Dîvânü'l-Hâtem ve Dîvânü'z-Zimâm -----	332
b) Ziyâd b. Ebîh'in Yönetim Tarzı -----	334
c) Adlî Faaliyetleri ve Yargıya Müdahil Oluşu -----	340
B- ASKERÎ FAALİYETLERİ -----	343
1. Askerî Muhâsiblik ve Kâtiplik -----	343
2. Komutanlık -----	344
3. Valiliğinde Gerçekleştirdiği Diğer Bazı Askerî İcraat ve Düzenlemeler -----	347

a) Hares Teşkilâtı-----	347
b) Şurta Teşkilâtı ve Divanü'ş-Şurta-----	348
c) Dîvânü'l-Cünd-----	351
C- BAYINDIRLIK, İMAR VE İSKÂN FAALİYETLERİ-----	354
1. Hamamlar ve Sarnıçlar-----	354
2. Kanallar-----	355
3. İktalar, Bataklıkların Islahı ve Toprağın İmârı-----	357
4. Çarşı-Pazarın Tanzimi, Çevre Düzenlemesi-----	360
5. Camiler-----	362
6. İskân Faaliyetleri-----	366
D- MALÎ İCRAATLARI-----	368
1. Dîvânü'l-Harac-----	373
2. Dîvânü'l-Atâ-----	375
3. Dâru'r-Rızk-----	377
E- İLMÎ YÖNÜ-----	379
1. Edebî Değer Taşıyan Tevkî'ât, Hutbe ve Mektupları-----	379
2. Dil Çalışmaları (Gramer/Nahiv) ve Kur'ân-ı Kerîm'in Noktalanmasına Katkısı-----	382
3. Kur'ân ve Sünnet Bilgisi, Hadîs Raviliği-----	385
SONUÇ-----	387
KAYNAKLAR-----	391